

BIBLIOTECA BARCINO

DIRECTOR
ORIOL MAGRINYÀ

CONSELL ASSESSOR
LOLA BADIA, GERMÀ COLÓN †,
FRANCESC J. GÓMEZ, TOMÀS MARTÍNEZ,
JOSEP MASSOT, RAQUEL PARERA, JOSEP PUJOL,
ALBERT SOLER, JOSEP SOLERVICENS,
GUILLEM USANDIZAGA

DIRECCIÓ CIENTÍFICA
JOAN SANTANACH

FUNDACIÓ////**CARULLA**

VERSOS PER VÈNCER
POESIA DE LA GUERRA
DELS SEGADORS (1640-1652)

VOLUM I

A CURA D'EULÀLIA MIRALLES

EDITORIAL BARCINO

BARCELONA. 2020

Aquesta edició ha rebut un ajut de:

Primera edició: novembre 2020

© de la introducció, l'edició i les notes,
Eulàlia Miralles, 2020

Disseny de la coberta: Duró Studio
Imatge de la coberta: Antoni Estruch, *Corpus de Sang* (1907).
Museu d'Art de Sabadell, Ajuntament de Sabadell.
Foto: © Museu d'Art de Sabadell, 2020

Reservats tots els drets d'aquesta edició:
EDITORIAL BARCINO, S. A.
Via Augusta, 252-260, 5è. Barcelona 08017
www.editorialbarcino.com
Edició núm. 867

DL B 19691-2020
ISBN: 978-84-7226-864-7
Revisió de l'original: Raquel Parera
Correcció de proves: Eulàlia Salvat
Compost i imprès per FOTOLETRA, S.A.
Passeig de Sant Joan, 198. Barcelona 08037

ÍNDIX

PRESENTACIÓ	9
INTRODUCCIÓ	13
1. <i>Guerra dels Segadors i guerra de papers</i>	13
2. <i>Poesia de guerra, sobre la guerra o amb el referent de la guerra</i>	25
3. <i>Els espais de la poesia</i>	37
4. <i>Sobre aquesta edició</i>	58
VERSOS PER VÈNCER	63
I. Anònim. <i>Sàtira</i>	65
II. Anònim. [Els segadors]	68
III. Anònim. <i>Glossa a la catalana</i>	73
IV. Anònim. [Porteu los arcabussos]	77
V. Anònim. <i>Comparació de Catalunya amb Troia</i>	78
VI. Anònim. <i>Sàtira a la porta de la Diputació, a 19 d'octubre 1640</i>	93
VII. Celdoni Simats. <i>Amorosos desagravis de Jesucrist sacramentat en la insigne i fidelíssima ciutat de Barcelona, i octava del Corpus reiterada</i>	95
VIII. Anònim. <i>A la Diputació, a 7 de novembre 1640</i>	98
IX. Anònim. <i>Carta que ha enviada la vila de Perpinyà a Catalunya, on va contant totes ses desdixes</i>	99

X.	Anònim. <i>A la rota de Montjuïc, dia de 26 de gener de 1641</i>	112
XI.	Josep Català. <i>Triümf d'Eulària en Montjuïc</i> ...	114
XII.	Francesc Fontanella. <i>Romanç jocós a Montjuïc</i> ..	143
XIII.	Anònim. <i>Resposta que fa Catalunya a una carta que li ha enviada la vila de Perpinyà, amb la qual plora ses desdixes pateix en recompensa de innumerables servicis</i>	146
XIV.	Anònim. <i>Cobles del marquès de los Vélez</i>	155
XV.	Francesc Fontanella. <i>Silva</i> [a Pau Claris]	160
XVI.	Francesc Fontanella. <i>Al molt il·lustre doctor Pau Claris</i>	174
XVII.	Francesc Fontanella. <i>Epigrama</i> [a Pau Claris] ...	177
XVIII.	Anònim. <i>A la gloriosa mort i enterro del molt il·lustre deputat eclesiàstic Pau Claris, canonge de la santa iglésia d'Urgell. Dècima</i>	179
XIX.	Magí Ramon. <i>A la famosa victòria que han alcançada dels enemics los tèrcios d'infanteria i cavalleria catalana i francesa, en lo siti de Tarragona, a 10 de juny any 1641. Romanç</i>	181
XX.	Anònim. <i>Clarí de veritats: valentia catalana; derrota de castellans alumbrats, retiro i galliner de Madrid; gall i flor de lliri de França</i>	196
APÈNDIX: PROCEDÈNCIA DELS TEXTOS, TESTIMONIS I APARAT CRÍTIC		215
BIBLIOGRAFIA		219
ÍNDIX DE PRIMERS VERSOS		247
TAULA DE POEMES		249

*Per al Carles,
que em va ensenyar a llegir i comptar versos*

PRESENTACIÓ

En l'imaginari col·lectiu català hi ha alguns episodis bèl·lics que han marcat profundament la cultura i, en conseqüència, la literatura, per les seves pregoneres repercussions històriques: a l'edat moderna les guerres dels Segadors i de Successió són guerres de sang i de papers, en què la poesia, com altres gèneres literaris, serveix com a vehicle per transmetre idees i explicar fets. Amb el tricentenari, la guerra de Successió i les manifestacions culturals i literàries que va generar s'han pogut fer visibles per a un públic més ampli, però la literatura de la guerra dels Segadors segueix sent, per norma general, força desconeguda per a la majoria dels lectors, i és de justícia que no segueixi dormint als calaixos de quatre estudiosos.

Durant els anys de la guerra dels Segadors, el vers fou una arma per als bàndols enfrontats, profrancesos i profelipistes, que van cantar victòries pròpies i derrotes alienes o van reflectir el clima del conflicte armat que es vivia al Principat; també, per als components d'un mateix bàndol que s'esbatussaven entre ells. Els versos havien d'ajudar a vèncer, exacerbar els ànims i mobilitzar faccions. Poesia culta, popularista o popular, de guerra, sobre la guerra o amb el referent ineludible de la guerra, en totes les llengües vehiculars de cultura aleshores (català i castellà, sobretot, però també llatí, francès i portuguès), i amb les formes mètriques i estròfiques més habituals (romanç, sonet, dècima, octava, silva, etc.), arribava a un públic ampli per tal com podia ser llegida introspectivament o dita en veu

alta, a les cases o als carrers. Francesc Fontanella, Gaspar Sala i Berart, Pere Esteve, Josep Català però, sobretot, autors que no van signar les seves composicions, o que les van signar amb pseudònims, acrònims o criptònims, configuren el corpus poètic català del conflicte i deixen constància dels successos bèl·lics i polítics a la vegada que fan bandera dels seus ideals. El fenomen no és exclusiu ni d'aquest conflicte ni del Principat, però és remarcable la seva importància i extensió.

Tot i que Barcelona és el centre neuràlgic on es resolen els esdeveniments més importants de la contesa des d'un punt de vista polític i militar, i per aquesta raó la protagonista de bona part dels escrits, hi ha altres espais, siguin dits explícitament o no, que comparteixen aquest protagonisme: especialment els llocs on es produeixen enfrontaments bèl·lics, com ara Perpinyà, Roses, Lleida, Tarragona o Tortosa, però també aquells on es dirimeixen negociacions, es prenen decisions transcendents o són motiu de conflicte per al desenvolupament de la guerra, com ara les seus de les institucions catalanes, les corts castellana i francesa, Münster o els Pirineus. La cronologia dels versos catalans és, com la de tota la literatura política d'aquests anys, prou clara: l'inici de la contesa es caracteritza per un *boom* extraordinari de propaganda catalana profrancesa, mentre que els últims anys són les plomes favorables a la monarquia hispànica les més actives.

Els versos que s'editen en aquests dos volums són només una petita part de tota la literatura que va generar la guerra dels Segadors, i una part també de tota la poesia engendrada arran del conflicte. En el primer, que tenen a les mans, s'hi pot llegir la poesia dels primers dos anys d'enfrontaments, molt abundant i reivindicativa, en la mesura que la novetat de la situació demana una justificació pública; el segon, en canvi, recull una dècada, del 1642 al 1652, en què els poemes són més descriptius de determinats episodis clau. En un i en l'altre, el lector hi

trobarà poesia d'autors de tota l'àrea lingüística catalana en la llengua del territori; s'exclouen, doncs, perquè s'imposava una tria encara que sempre sigui subjectiva i millorable, els versos en altres llengües i d'autors d'altres procedències, també molt abundants i que permeten una visió més calidoscòpica del fenomen, raó per la qual alguns s'han recuperat en la introducció.

Hi ha, encara, massa obres que no coneixem o no coneixem prou bé. La guerra i els seus episodis, i molt especialment el Corpus de Sang o la batalla de Montjuïc, els segadors com a ànima del poble, o Pau Claris com a pare d'una pàtria republicana, amb el temps van passar a formar part de l'imaginari mític dels catalans, que van saber i van voler recuperar-los, i aprofitar-los en benefici de la construcció nacional del país: valgui l'exemple, diàfan, de l'himne nacional de Catalunya, *Els segadors*, reelaborat al segle XIX prenent com a base un romanç noticiós del segle XVII. Com ja s'ha assenyalat en diverses ocasions, la guerra dels Segadors, dita també de Separació, fou un dels mites fundacionals i cohesionadors de la nació catalana al segle XIX, i pel seu caràcter subversiu en l'imaginari romàntic es convertí en una guerra de la independència (Sunyer 2006: 235-253). La literatura, com la història, pot ser testimoni del temps, llum de la veritat, vida de la memòria, mestra de la vida i missatgera de l'antiguitat. Per llegir aquests versos, fets per vèncer, perquè la propaganda conta triomfs i no pèrdues, el lector s'ha de posar les ulleres que el traslladin al context històric i cultural en què es van produir.

INTRODUCCIÓ

1. GUERRA DELS SEGADORS I GUERRA DE PAPERS

En la guerra dels Trenta Anys (1618-1648), i com a conseqüència dels enfrontaments entre França i Espanya, el principat de Catalunya esdevé un lloc de pas i d'estada per a les tropes castellanes, i també un front de guerra. En aquest clima enrarrit, la proposta de la Unió d'Armes pel comte-duc d'Olivares, el 1626, que anava contra el règim constitucional català, no va contribuir a calmar els ànims de la població. Les institucions catalanes s'hi van oposar, alhora que la població civil continuava descontenta amb la situació. L'any 1640 la monarquia hispànica, debilitada per la guerra europea, s'enfronta a un procés separatista doble: el principat de Catalunya i el regne de Portugal. Al Principat, la primavera de l'any 40 la revolta popular dels pagesos arriba a Barcelona: l'avalot del 22 de maig, que va servir per alliberar el diputat Francesc Tamarit, i el Corpus de Sang, el dia 7 de juny, que es va saldar amb la mort del lloctinent general, donen el tret de sortida a la guerra dels Segadors. El Principat accepta aleshores l'ajut militar francès i se separa de la monarquia hispànica per passar a ser una república sota la protecció del monarca gal. El 23 de gener de 1641, els braços juren fidelitat al rei Lluís XIII de França, dit

el Just, proclamat comte de Barcelona.¹ Consumada ja la Catalunya francesa, les institucions treballen amb la voluntat de conservar els drets i les lleis catalanes, i els seus publicistes, amb els cinc sentits orientats a justificar l'aliança catalanofrancesa; mentrestant, a la Cort de Madrid, les plomes s'afilen i contraresten l'ofensiva.

De forma paral·lela, i aprofitant la revolució catalana, a Portugal esclata la guerra de Restauració.² El mes de desembre de 1640 es proclama rei Joan IV, de la casa de Bragança, i es declara la independència del territori. Els portuguesos busquen suports entre els enemics de la monarquia hispànica: entre altres moviments, signen una aliança amb França i estableixen una fructífera relació amb Catalunya contra l'enemic comú.³ Felip IV no sap cap a on tirar: o conserva un territori o l'altre, i tria concentrar els seus esforços a no perdre Catalunya. La guerra dels Segadors acaba deu anys després, amb la caiguda de Barcelona en mans de les tropes de Felip IV (1652) i, més endavant, amb la signatura del Tractat dels Pirineus (1659), que divideix traumàticament el Principat i els comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent entre les monarquies hispànica i francesa. El 1668, el Tractat de Lisboa rubrica per escrit la independència de Portugal.

Les guerres de separació de Catalunya i de Portugal, com la majoria dels conflictes bèl·lics europeus coetanis, es dirimeixen

1. Per als antecedents i inici de la guerra, vegeu Elliot (1998) i Simon (1999; 2008; 2019). Per al conflicte en la seva totalitat, Sanabre (1956), Serra (1966) i Torres (2006; 2008).

2. És present la idea que Catalunya havia donat el tret de sortida també a la revolució portuguesa; així, els castellans, «A la nación catalana / de su mal las culpas echan, / que si no fuera por ella / Portugal no se atreviera» (*A la entrada en Barcelona 1645*: f. A2v).

3. La comunicació social i ideològica s'evidencia amb una propaganda de doble via (Pérez Samper 1992: 314-395; Fraga 2008; Miralles 2012a: 189-190).

xen no només sobre el terreny, amb efectius militars i amb sang, sinó també dialècticament, per mitjà de la paraula, que no es vol restringida sinó d'abast ampli. L'anomenada *guerra de papers* ha esdevingut un tòpic, un lloc comú, en els estudis sobre la guerra dels Segadors, per tal com suposa un esclat pamfletístic de dimensions considerables, especialment a les premses.⁴ En la mesura que la literatura narra o s'inspira en fets coetanis, allò que s'explica és nou, malgrat que la varietat d'estratègies literàries per vehicular la narració no ho sigui.⁵

Així, els episodis bèl·lics i els argumentaris polítics dels bàndols enfrontats durant el conflicte, i també les dissensions internes en cada una de les faccions, es van immortalitzar en tinta, a la vegada que es convertien en tema de conversa en les altes esferes del poder, però també en els carrers i places de les ciutats i pobles. Les manifestacions polítiques i propagandístiques escrites de la guerra dels Segadors són múltiples i m'atreveria a dir que quasi inesgotables: es van redactar memorials polítics, opuscles, pamflets, relacions de successos, poesia, teatre, sermons, pronòstics, etc., així com un ampli i

4. Hi ha nombrosos treballs sobre la guerra i la seva publicística; pel que fa a l'àmbit català, s'han d'assenyalar: Burgos & Peña (1984), Reula (1992), Simon (1999: 204-218; 2004), Ettinghausen (2005: 45-58), Torres (2006; 2008) i Coroleu (2011); a propòsit de la cronologia i geografia de la propaganda impresa, Miralles (2012a). Per a una visió general de l'àmbit hispànic, Arredondo (2011) i Domènech (2016). Finalment, per a la primera premsa europea i les seves característiques, Pettegree (2014) i Ettinghausen (2015); i sobre les dimensions de la propaganda impresa de la guerra dels Segadors en aquest context, Ettinghausen (1993: I, 12-14).

5. Un dels primers successos de la història europea que s'explica per mitjà de la impremta, la conquesta turca de Negrepoint, l'any 1470, preannuncia la circulació de notícies en diversos formats genèrics (prosa i poesia: sermons, oracions, lírica en vulgar i en llatí, hagiografia, pronòstics, etc.), tècniques d'escriptura (manuscrit i imprès) i nivells socials de la seva transmissió (Meserve 2006).

variats dispositius de missatges d'autoritat reials i institucionals.⁶ Tota mena de manifestacions literàries (entenent la literatura com a sinònim de cultura escrita), independentment del seu registre culte, popularitzant o popular, van servir per transmetre noves i idees. També les manifestacions visuals, les imatges i els símbols, tenien aquesta funció, algunes vegades acompanyant la lletra escrita i d'altres, en solitari: gravats, emblemes, empreses o jeroglífics col·laboren igualment en l'empresa de difondre fets i ideari.⁷ I en aquest esplet propagandístic no només els episodis de la guerra dels Segadors sinó també tots els episodis bèl·lics d'una Europa en conflicte per la guerra dels Trenta Anys, inclosos, és clar, els de la guerra de Restauració portuguesa, foren bons com a tema.

La cronologia, forma i ideologia d'aquesta guerra de papers ha estat ben delimitada en tres onades: un primer moment en què predominen els memorials polítics per a les elits dirigits, de caràcter restringit; un segon, que protagonitzen els grans escrits justificatius de les institucions catalanes i del cercle olivarista; i un tercer, presidit per la publicística de guerra per a un públic ampli, que suposa un esclat de dimensions remarcables i que inclou un ampli catàleg de manifestacions literàries (Simon 1999: 166-167). A la Catalunya profrancesa la propaganda anticastellana prolifera els sis primers anys de la dècada dels quaranta, quan els astres són favorables a l'emancipació del Principat, mentre que els partidaris del rei Catòlic es mostren especialment actius els darrers anys del conflicte.

6. Parteixo de la base que qualsevol decisió en l'àmbit públic té un component polític, raó per la qual faig servir el terme *polític* en un sentit ampli. Per al concepte *propaganda*, Arredondo (2008: 85-86).

7. Fontcuberta (2003; 2011: esp. 160-161) ha estudiat els usos de les imatges en la publicística catalana com a mitjà de propaganda i estableix que són de poca qualitat, poc incisives o que resulten deslligades del text amb el qual foren editades. Vegeu també Lucas (2007: esp. 257 i seg.).

VERSOS PER VÈNCER

I
ANÒNIM. SÀTIRA

El 1618 esclata a Europa la guerra dels Trenta Anys; la monarquia hispànica, amb la voluntat d'enfortir la seva posició a Europa, entra en el joc bèl·lic. A Espanya, el 1626 el comte-duc d'Olivares posa en marxa la Unió d'Armes, que obligava els regnes i corones de la monarquia composta dels Àustria a contribuir a les despeses militars, amb la consegüent resistència per part d'aquests. La composició, un romanç heptasil·làbic, ha de ser anterior a l'esclat de la revolta i la guerra de Catalunya el 1640, i denota un descontentament creixent per les polítiques del rei Felip IV i el seu *valido*.

De subet està malalt
lo gran monarca Felip,
diuen que de mal govern
poc a poc se va morint. 4
No adverteix res quan li parlen
perquè sempre està dormint,
amb tal excés que no hi basten
de tots sos regnes los crits. 8
No respon quan lo pregunten
i, si a cas respon, és dir:
«d'on veniu cinc sous me costa»;
què llàstima estiga així! 12
No el visita ningun metge
perquè no ho volen sofrir

1. *subet*: 'subec, son letàrgica' (DCVB).

2. Felip IV, rei d'Espanya.

8. *crits*: en el sentit de 'problemàtiques' i el 'soroll' que generen.

dos enfermers que el governen
 sens deixar-lo dia i nit; 16
 a títol de no cansar-lo
 han procurat excluir
 los recaudos i visites,
 que tots ne tenen despit; 20
 veritat és que procuren
 tinga substància i delit,
 però com li'n donen massa
 l'accident se va enfortint. 24
 Tots sos amics se llastimen,
 plora la muller i fill,
 però amb tot lo mal que té
 no hi ha qui l'hi gose dir. 28
 Per a despertar-lo un poc
 França li dóna pessics,

15. Els «dos enfermers que el governen» han de ser el comte-duc d'Olivares i el protonotari Jerónimo Villanueva, blanc de bona part dels retrets contra la monarquia, que són acusats de fer anar el monarca com un titella (vv. 15-24); vegeu III, esp. vv. 15-21.

19. *recaudos*: 'missatges, encàrrecs' (*DCVB*).

20. 'que tothom se sent irritat pel desdeny que mostren'.

21-22. És a dir, que procuren donar-li capricis i plaers (per tenir-lo entretingut i que els deixi governar; vegeu v. 15).

24. *accident*: 'malaltia' (vegeu v. 1).

26. És a dir: 'plora la muller i plora el fill'. Es tracta d'Isabel de França i de l'infant Baltasar Carles, mort prematurament el 1646.

30-31. França i les Províncies Unides dels Països Baixos, entre les quals Holanda, foren aliades durant la guerra dels Trenta Anys; en el bàndol contrari hi havia l'Espanya dels Àustria. Els dos versos potser fan referència al setge de Lovaina (1635), en què les tropes francoholandeses s'hagueren de retirar sense haver pres la ciutat, en mans de la monarquia hispànica; o potser es tracta d'una referència més general, relativa a qualsevol topada

Holanda fa fumassoles, mes tantost és adormit;	32
tan solament Catalunya, amb ruda i vinagre fi, a pesar dels enfermers lo procura deixondir.	36

entre les potències esmentades, de les que es produïren des de l'inici de la guerra francoespanyola (1635-1659).

31. *fumassoles*: 'senyals de fum'.

34. La planta de la «ruda» i el «vinagre» són coneguts per les seves propietats medicinals i desinfectants; la primera, també per la seva olor fètida i perquè es creia que protegia dels mals esperits i els encanteris.

35. *enfermers*: vegeu v. 15.

II

ANÒNIM. [ELS SEGADORS]

Romanç heptasil·làbic recollit de la tradició oral al segle XIX per Milà (1896: 73-76), que rememora precedents i primers episodis de la guerra dels Segadors: s’hi exposen, sense seguir un ordre cronològic precís, des dels abusos de les tropes castellanques allotjades al Principat (Palautordera, Riudarenes), fins a la mort del virrei, el comte de Santa Coloma, el juny de 1640. La composició degué ser escrita entre finals del mes d’agost de 1640, quan arribà a Barcelona la notícia que el rei havia declarat la guerra, i l’inici de les hostilitats, a les darreries del mes de novembre d’aquell mateix any (Simon 2019: 366). Algunes de les formes que es van fixar (Olivar per Olivares, inhabitual al segle XVII) i les imprecisions en la transmissió de noms o fets (Lluís de Furrià per Anton de Fluvià; la mort dels Diputats del General) semblen indicar que la versió que ens ha arribat, especialment pel que fa a la segona part del romanç, es va anar modificant mentre corria de boca en boca (Massot 2014: 55).

Ai, ditxosa Catalunya,
qui t’ha vista rica i plena!,
ara el rei, nostre senyor,
declarada ens té la guerra. 4
Lo gran comte d’Olivar
sempre li burxa l’aurella:
«Ara és hora, nostre rei,
ara és hora que fem guerra». 8

3-4. La notícia que el rei Felip IV havia declarat la guerra als catalans va arribar oficialment a Barcelona a finals del mes d’agost de 1640.

5. Gaspar de Guzmán, comte-duc d’Olivares.

6. *burxar l’orella a algú* significa «parlar-li en veu baixa aconsellant-li alguna cosa d’amagat» (DCVB, s. v. *orella*).